

silvania. Titlul ei e: *ABC sau Bucóvna spre folosul Scolelor niamului românesc. ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der National-Schulen in dem Königreiche Ungarn und den damit verbundenen Staaten. Kostet ungebunden 6 kr. OFEN, gedruckt mit königl. hung. Universitäts-schriften, 1797 (103 pag.).*

Aceasta e, după cât știm, ultima bucoavnă germano-română¹.

XVII

Intrînd în sec. al XIX-lea, bucoavna reușește să-și stabilească un caracter al său propriu, așa cum am văzut la 1795. În tipografia lui Barth din Sibiu apare, la 1802, o nouă ediție (probabil) a acestei bucoavne, din care însă nu ni s-a păstrat nici un exemplar. V. Popp, [46] care în „Disertația” sa (pag. 33) dă o mulțime de titluri greșite, zice că această bucoavnă se numea *Bucoavnă de liturghie*, ceea ce însă nu se poate admite. Pe coperta *Călîndarului* de la 1802 al lui Barth găsim o însemnare a cărților aflătoare în librăria („vivliopola”) lui, printre care găsim o *Bucóvnă de Normă pentru învățătura Pruncilor* și o *Bucóvnă pentru învățătura Pruncilor, ce cuprinde întru sine rânduiala Vecerniî, a Utreniî și a sfintelor Lyturghii, Grecește și Românește*².

„Bucoavna de liturghie” a lui Popp (de unde și Bianu - Hodoș — *Bibliografia românească veche*, v. II, pag. 433) cred că e aceasta din urmă, care trebuie să fie, cum am zis și mai sus, o nouă ediție, poate că amplificată, a Bucoavnei de la 1795. Numele de „Bucoavnă de liturghie” i s-a dat în uzul comun, fiindcă cuprindea și liturghia, spre deosebire de bucoavnele de pînă aici, și mai ales față de cealaltă bucoavnă ce se mai afla de vînzare la Barth, „Bucoavna de normă”, care e probabil cea de la 1797, cu material profan.

Singura deosebire pe care, în lipsa unui exemplar disponibil, o putem constata între Bucoavna de la 1795 și între cea de la 1802³ e că cea din urmă dă unele ectenii și pricesne și în grecește. De altfel, nu e exclus ca aceste părți grecești să fi existat și în cea de la 1795, ceea ce, necunoscînd nici un exemplar, nu putem nici afirma, nici contesta în mod hotărît.

Dar cum ajung aceste ectenii grecești în bucoavna românească, unde se mențin pînă la 1870? E foarte probabil că ele au fost luate direct din Bucoavna de la Rîmnîc (1749), care dădea și ea ecteniile în grecește. Dar trebuie să mai fi fost și un alt motiv decît acesta și anume, împrejurarea că Bucoavna din Sibiu trecea și în Muntenia, unde limba grecească era încă în floare.

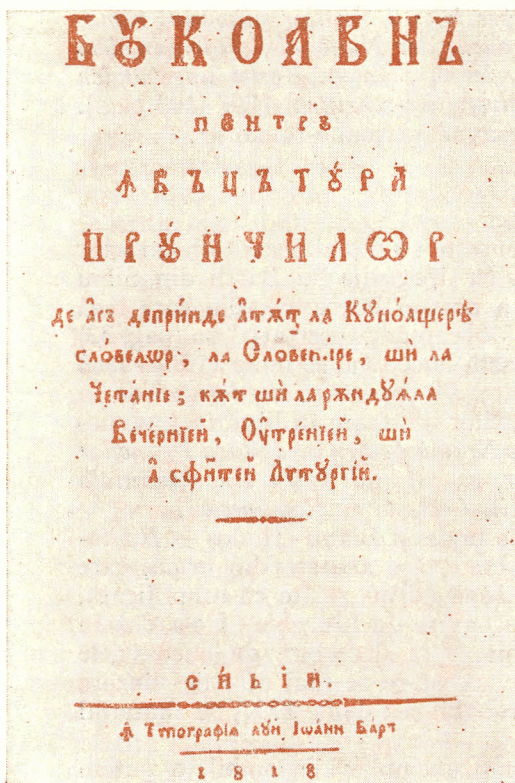
La 1808, bucoavna apare din nou la Sibiu, cu titlul: *Bucoavnă pentru Învățătura Pruncilor, ce cuprinde întru sine rânduiala Vecerniî, și a Utreniî și a Sfintelor Lyturghii, cu Pricesnele de preste săptămână și la Praznice Împărătești, Grecește și Românește. Și cele Zece Porunci ale lui Dumnezeu, și alte învățături Bisericești. Sibiu. În Typografia lui Ioann Bart, 1808 (63 pag.).*

Sub „alte învățături bisericești” se cuprind în această bucoavnă și în cele următoare: cele zece porunci, învățăturile bisericești, rugăciunile de peste zi și „rugăciunile pentru școală”, dintre care patru în proză și două poezii.

¹ În *Călîndarul de la Buda pe 1808*, printre cărțile care se află de vînzare la Tipografia universității de acolo, mai găsim anunțată această bucoavnă („Bucvariul românesc și nemțește”), dacă nu cumva ea nu va fi o ediție mai nouă a ei, ceea ce nu pare verosimil.

² Mai găsim însemnat și un: „Extract din carté Methodului pentru trebuința Dascalilor”.

³ Iarcu susține că „Bucoavna de liturghie” a apărut la Buda (pag. 20). Și A. Vizanti amintește o Bucoavnă la 1802 în Buda (cf. „*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, v. I, pag. 462) și după el N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, v. II, p. 412.

Bucoavna religioasă de la Sibiu, 1818

Această Bucoavnă apare mai târziu într-o mulțime de ediții noi, la 1818, 1828¹, 1830², 1837³ și la 1847; aceasta din urmă în tipografia lui Gheorghe de Closius (76 + 4 pp.), și de câteva ori fără dată⁴. *

În bucoavnele de mai târziu găsim și unele poezii sau, mai bine zis, rugăciuni versificate. Astfel, încă în Bucoavna apărută la 1818, în tipografia lui Barth din Sibiu dăm de următoarele poezii (pp. 88—90). Prima urmează după „Rugăciunea care o cetește toată ceata scolasticească“:

Oh Dîmne! dăne putere
Să învățăm cu plăcere.
Dăne noao sârguință,
Că ne e de trebuință
Sufletelor tineréle
Și firilor mărunțéle.
Ca săți înălțăm mărire
Fiinduți și noi zidire.

A doua poezie e, dimpreună cu o rugăciune, „Mulțămită cetei scolasticești“, și e următoarea:

Dîmne! amé rugăciune
Dintru ata nșelepciune
Luând dar de sârguință
Spre a învăța credință
Dacă e învrednicită
De tine blagoslovită
Te laudă și mărește
Și în veci te proslăvește.

Aceste rugăciuni se regăsesc și în bucoavnele tipărite mai târziu în tipografia lui I. Gött din Brașov, ca de exemplu în cele din 1844⁵, 1847 ș. a.

¹ Cf. G. Ionescu în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 1912, pag. 137, și V. Popp, *Disertație*, pag. 35.

² Exemplarul în Biblioteca Academiei Române.

³ Iarcu citează două „Alfavite“ apărute la Barth, una la 1830 și alta la 1839 (*o.c.*, pag. 20).

⁴ În Biblioteca Muzeului pedagogic din București, nr. 136. Alte două fără dată, în Biblioteca Bruckenthal, Sibiu.

⁵ Cea din 1844 e tipărită „cu cheltuiala lui Iosif Romanov și Compania, Librari românești din București“. Un moment istoric-cultural interesant!

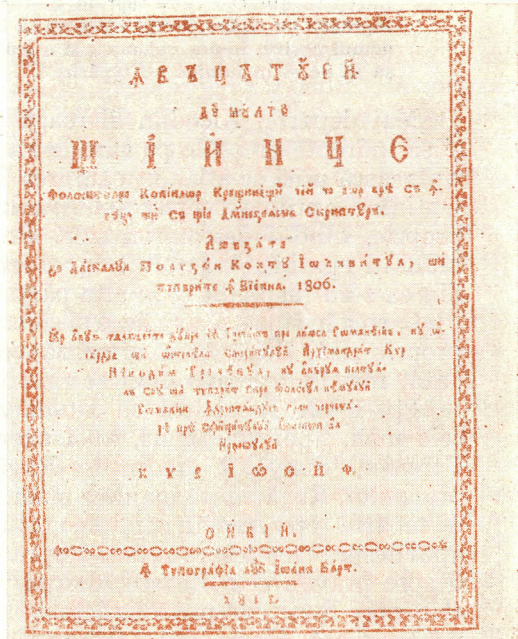
* A se vedea însemnările de la pag. 258 din „Adaos“ (O.P.).

XVIII

În 1811, se tipărește în tipografia lui Ioan Barth din Sibiu o carte tradusă din grecește de un arhimandrit de la mănăstirea Argeșului, care carte o putem privi ca o bucoavnă mai deosebită de cum erau cele de pînă aci. Cartea era intitulată: *Învățături de multe științe folositoare copiilor creștinești cei ce vor vré să învețe și să știe Dumnezeiasca Scriptură. Așazate de Dascalul Polyzoi Contu Ioannitul, și tipărite în Vienna. 1806. Iar acum tălmăcite după cé Greciască pre limba Romănescă, cu osărdia și ostenéla Smeritului Arhimandrit Kyr Nicodim Grecénul, cu a căruia cheltuială sau și typărit spre folosul némului Romănesc. Îndreptându-să prin cercetaré pré sfintitului episcop al Argeșului Kyr Iosif. Sibiu în Typografia lui Ioann Bart, 1811 (169 pag. f. 4°).*

Cartea are și o scrisoare adresată de arhimandritul traducător către episcopul Iosif de la Argeș, din care reținem aceste rînduri de la început:

„Nici un lucru nu iaste mai scump și mai plăcut lui Dumnezeu și mai folositoriu sufletului, decît cu orice mijloc ar puté fiește cine a face bine celui de aproape. Drept acéia și eu smeritul fiind îndemnat de datoriia, caré netăgăduită iaste de fiește carele, și găsind aciastă cărticică întocmită pre limba grecescă de Dascalul Kyr Polyzoi Ioannitul spre folosul de obște, și mai ales al copiilor Grecilor celor ce să pun întâi la învățatura cărții; pre care și eu alegându-o a fi de folos și pentru copiii celor de némul nostru Romanesc, ca de odată împreună cu slovniré, să priimescă și știință, mai întâi pentru Dumnezeu, făcătoriu său, apoi pentru sine, și pentru lume și pentru toate căte să află zidite, și cum să țin, cum să mișcă și să chivernesc de Dumnezeiasca Pronie. Care știință nu poate să o căștigel Ucenicul Român, nu numai în câtă vreme să pedepsește cu învățatura Ciaslovului și a Psaltirii (pre cum s-au obicinuit), ci nici în toată viața acéia ce mai mult decăt atăta nu învață. Și de ar întreba cineva pre cel mai bun cetef ucenic, ca să dé răspuns numai la o

O bucoavnă dezvoltată, tradusă din grecește, Sibiu, 1811

întrebare din cele ce să coprind în cărticica aciasta, ar rădică din umeri și ar rămâne îngrădiți cu tăcere. Drept acéia ca să lipsescă de acum innainté aciastă neștiință de la némul nostru, m-am îndemnat și o am talmăcit, pre limba patriei noastre cu scopos ca să să dé și în lumină cu typărire“.

Mai departe, Nicodim îl roagă pe episcop să revadă manuscrisul cărții și să îndrepte greșelile pe care le va afla, căci el, arhimandritul, ar vrea să-l tipărească pînă se află „în căutarea Dohtorilor din Sibiiu, la patima ce am“. Obținînd aprobarea episcopului, arhimandritul tipărește cartea pe cheltuiala proprie, dînd-o destinației sale. Probabil că ea se va fi întrebuițat mai mult în eparhia Argeșului, dar avem dreptul să presupunem că exemplare din ea s-au răspîdit și în alte părți ale Munteniei și chiar și ale Ardealului.

Cartea în sine e foarte bogată și foarte bună. Partea primă conține bucoavna propriu-zisă, după care urmează ceea ce astăzi numim cartea de citire. Iată, mai de aproape cum se prezintă ea.

Pp. 1—2: Începutul cu Dumnezeu Azbuchilor românești. Întii literele cele mici, apoi cele mari, apoi exerciții de slovenire. Pag. 3: „Rugăciunile Utreniei, Simvolul credinții, Rugăciunile copiilor, Rugăciunea înaintea prânzului, Rugăciunea înaintea cinei, Cele nouă porunci ale Bisericii, Păcatele de moarte“ etc. Apoi în capitole noi: Istoria biblică, cu întrebări și răspunsuri, apoi despre om, despre suflet, despre ținerea de minte, despre simțirile omului, despre pravila cea firească, despre judecători, nedreptăți, despre obiceiurile cele mai bune, despre blîndeța creștinului, despre neputințele trupului și pentru dietă, despre ceriu, despre pămînt și despre dobitoace, despre saduri, copaci și ierburi, despre metaluri, despre mare, despre rotogolul pămîntului, despre atmosferă adecă văzduh și despre Împărățiile Europei.

Deși traducere din grecește, cartea aceasta prezintă un interes istoric deosebit de mare. Ea e cea dintîi carte de natura aceasta, tipărită de un muntean de la Bucoavna de Rîmnic încoace (1749). Apariția ei trebuie să fi însemnat ceva pentru cultura românească cel puțin din o parte a Țării Românești și ea ne face să întrevvedem că, cu toată influența covîrșitoare a culturii grecești, mai ales la orașe, pe la unele episcopii și chiar și la țară, pe alocurea, nu se stinsese cu totul flacăra culturii românești. Iar faptul, deși mai mult întîmplător, că această carte apare la Sibiu, e, după atîtea decenii de viață națională izolată, o rază de speranță într-o nouă apropiere a fraților de același sînge și, în mare parte, cu același trecut.

XIX

O altă direcție încearcă să dea învățămîntului ortodox din Transilvania ultimul director național al școlilor, protopopul *Moise Fulea* [47], care publică în 1815, în Sibiu, o bucoavnă nouă, tradusă cuvînt cu cuvînt după Abecedarul nemțesc pentru școlile urbane. Ciudata carte a lui Fulea, tipărită paralel cu litere latine¹ și cu slove chirilice era intitulată: *Bukoavne szau K'rticsike' de nume' pentru trebuința Prunților Romaenești Ne-Unitzi din Ardeal*.

¹ Rescriptul împărațesc nr. 1201 de la 10 mai 1816 dispunea ca în școlile românești să se învețe „buchile pe latenie“. (Cf. scrisoarea lui M. Fulea, în *Vatra școlară*, Sibiu, 1907, pag. 300.) În legătură cu acest rescript, episcopul V. Moga scrie într-o circulară a sa din același an: „Prea înălțata Curte în nr. din 10 Mai a hotărît ca în tot satul unde este paroh să se facă și școală

*Despre Nemtzie pre Romaenie acum entae: entoarsze, Sibiuu, In Typografia lui Gheorghie de Clozius*¹ (105 pag).

Bucoavna aceasta, „întoarsă“ cuvînt cu cuvînt din limba germană, și tipărită cu o ortografie ungurească foarte greoaie și complicată, e astfel întocmită: pe primele două pagini dă literele mici, apoi pe cele mari în ordine alfabetică. Vin apoi exercițiile de slovenire, pe o pagină cu chirilice, pe alta cu litere latinești (cu ortografie ungurească: zs, k, sz, cs, ts, ds, en [pentru î] ș.a.). După aceasta: exerciții de citire cu singuratiche cuvinte, întii monosilabe, apoi de două și de trei silabe. De la pag. 14 înainte se trece, de la cuvinte singuratiche, de-a dreptul la povestiri întregi. Aceste povestiri cuprind, într-o formă destul de plăcută, „materialul de intuiție“, cum se numește el astăzi. Astfel, se spune: ce-l învață pe copil în școală „Jupân dascălu“, ce face mama acasă, ce lucrează în „conhă“ (bucătărie) o fată, ce se face în școală, ce facem cu minile, cu urechile etc. Apoi urmează despre: împărțirea timpului, banii, măsurile, tîrguitul, ce lucrează părinții; ocupațiunea plugarului, morarului, măcelarului, pălărierului, cojocarului, postăvarului, croitorului, zidarului, săpătorului de piatră, cărămidarului, bărdașului, măsarului, glăjarului, lăcătușului, olarului, bugnerului, vîrsătorului de plumb, căldărarului, rotarului, șelarului și funarului. După acestea urmează (pp. 56—57), așa, fără nici o legătură: „Forma literelor scrise mici și mari“, după care vin alte povestiri despre: cum se joacă copiii și ce jocuri anume (mijotca, de-a pușcașii, cu cotca [pila], bălaurul, de-a cătanele, cu cercul, de luarea zăloagelor, jocul meșteșugurilor ș.a.). E caracteristic, pentru lumea cu totul străină pe care o reoglindește această bucoavnă, următorul pasaj, pe care-l redăm cu ortografia de astăzi:

„Cu cărțile noi nu ne jucăm. Pentru că în acest joc nu aflăm nici o bucurie, ca cum avem cînd umblăm, fugim, săltăm și sărim. Însă cînd ne jucăm cîte odată în cărți, ne jucăm pe nuci, pe prune, pe alune și pe altfel de acelea. Noi nu ne certăm niciodată și așa nu se face nici o larmă, dacă trebuie să fie liniște. Eu plătesc bucuros ce am pierdut. Eu am învățat că și în joc trebuie să fie omul cu cinste și cu drept“ (pag. 67).

După acestea, urmează povestirea „jupânului dascăl“ despre lume, Dumnezeu, oameni, natură, conform priceperii pruncilor (nemți, bine înțeles). În partea finală (91—105), foarte interesantă, copilul povestește el însuși cum a învățat, pe baza acestei bucoavne, cititul.

Bucoavna în chestiune e tradusă cuvînt cu cuvînt după: *Namenbüchlein zum Gebrauche der Stadtschulen in der kaiserl. königl. Staaten. Mit seiner kaiserl. könig. apost. Majestät allergnädigster Druckfreyheit. Hermannstadt. in Verlag bei Martin Edlen von Hochmeister* (Anul neindicat!). Desigur că această carte s-a întrebuițat în școlile săsești din Transilvania, dar ea e

și dascălul să nu fie altul, ci cantorul bisericii și să fie iertat de darea capului și de tot felul de greutăți de obște și să învețe pruncii a scrie și cu slove latinești“. (Cf. II. Pușcariu, *Documente, pentru limbă și istorie*, vol. I, pag. 185.) Acest ordin episcopul Moga îl repetă și la 1833. (*Id.*, pag. 195).

¹ Autorul, traducătorul, anul și prețul neindicați. Titlul în partea de sus a paginii, cu chirilice, în cea de jos cu litere latinești. În *Bibliografia românească veche*, vol. III, pag. 117, titlul e dat cu desăvîrșire greșit. Singurul exemplar cunoscut pînă de curînd, acela al lui Gr. Crețu, nu e complet; îi lipsesc tocmai paginile de la început, cu foaia de titlu cu tot. Titlul din *Bibliografie* e luat după V. Popp, care l-a scris probabil din memorie, cum a făcut și cu alte cărți. Noi am dat aici titlul exact, după exemplarul complet pe care l-am descoperit în biblioteca școlii primare din Rășinari.

retipărită după o carte apărută la Viena, din care cunoaștem numai două ediții mai târzii, de la 1830 și 1836 (apărute „im Verlage der k.k. Schulbücher-Administration bey St. Anna in der Iohannisgasse“¹). De altfel, cartea aceasta se vede a fi fost foarte răspândită, căci găsim o ediție de a ei, în parte modificată, chiar și la București, la 1858: *ABC Buch für Knaben und Mädchen, Siebente Auflage, Bukurest, Gedruckt bei Iosef Romanow & Companie, 1858* (62 pag.)². Abecedarul acesta era pentru școlile germane din România, și cuprinde și șase pagini cu alfabetul românesc chirilic și civil, și cu câteva piese de citit (pp. 52—57).

Afară de această bucoavnă, M. Fulea a mai tradus din nemțește și un fel de carte de citire, care putea fi socotită drept continuare a bucoavnei și anume: *Cărticica năravurilor bune* (1819), ed. II, 1837. Acest obicei, care reînvie cu trei decenii mai târziu, de a traduce cărțile de școală de-a dreptul din nemțește, nu trebuie să surprindă prea mult. El stă, pe de o parte, în legătură cu sistemul practicat la Viena, de a da în două limbi cărțile socotite acolo bune pentru școală, pe de alta ele sînt o urmare a convingerii rămîinerii noastre în urmă, în ce privește școala, și a înaintării noastre mai grabnice prin adoptarea aproape literală a mijloacelor de care se servesc germanii în opera lor de luminare. Dacă ne vom gândi la ceea ce s-a petrecut timp de câteva decenii la noi, la românii de pretutindeni, în privința aceasta, vom constata că n-avem decît prea puțin dreptul de a-l dezaproba pe M. Fulea.

Încă înainte de ce ar fi lucrat Fulea în direcția aceasta, îl găsim lucrînd astfel pe însuși Gheorghe Lazăr, care se pregătea la Universitatea din Viena pentru cariera de profesor la Seminarul din Sibiu. În timpul anilor lui de studii petrecuți la Viena, Lazăr a tradus mai multe cărți cu destinația de a fi întrebuintate la școală. Aceste cărți ce e drept nu s-au tipărit, dar faptul că le-a lucrat un Lazăr e caracteristic pentru activitatea întregii epoci, care cuprinde primele decenii ale sec. al XIX-lea. Astfel, el a tradus: 1) *Învățături morale ale lui Gottlieb Ehrenweich (Sittliche Lehren des Gottlieb Ehrenweich, für Knaben)* și 2) *Istoria lui Ion Moritz și a copiilor săi (Geschichte des Ioh. Moritz u. seiner Kinder)*. Acestea, împreună cu încă vreo două cărți, între care și o *Pedagogie*, din limba germană. Dar Lazăr a tradus chiar și din limba ungurească o *Geografie*³, ceea ce e mai curios decît celelalte, care sînt, toate, în spiritul timpului.

Sistemul de a traduce din nemțește cărțile de școală s-a menținut pînă târziu, în parte chiar și în Principatele Române.

Încă la 1851, Regulamentul școlar din Moldova, prin care se intenționa ridicarea învățămîntului țării din situația tristă în care se găsea, zicea în § 10, despre cărțile de școală: „Acestea se vor traduce după cărțile uzitate în Prusia, publicîndu-se concurs pentru acestea. Cărțile premiate se tipăresc cu cheltuiala Statului“⁴.

Bucoavna lui M. Fulea a prins, într-o oarecare măsură, rădăcini. Ea a apărut la 1820 într-o a doua ediție, neschimbată⁵. Dar aceasta a fost și ultima ediție a ei, deși Fulea a funcționat ca director al școlilor pînă la 1850. La 1848 un profesor de la preparandia din Arad, At. Șandor [48] pre-

¹ În Biblioteca Academiei Române.

² Exemplarul în proprietatea mea.

³ Cf. Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914, p. 25.

⁴ Cf. V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, vol. III, pag. 29.

⁵ A fost și a treia, la 1826. Vezi B. R. v. III, p. 484, dar fără numele lui M. Fulea.

lucrează această bucoavnă potrivit trebuințelor poporului nostru, într-un *Abece*dar, care însă n-a ajuns să se tipărească ¹.

XX

În acest timp apare un nou centru cultural românesc în Transilvania, sau mai bine zis, el reînvie. E Brașovul, unde s-au tipărit în sec. al XVI-lea cărțile bisericești ale lui Coresi, dar unde de mult încetase o viață literară românească. La 1805, Brașovul reînvie, începînd cu publicarea unei bucoavne cu caracter religios. Tipograful care începe să editeze aici cărți românești e sasul Gheorghē de Șobel (Schobeln), care după cîțva timp își ia ca tovarăș și pe românul Constantin Boghici. Bucoavna în chestiune e o nouă ediție a celei apărute la Sibiu cu 10 ani înainte. Titlul ei e: *Bucoavnă pentru învățătura pruncilor de a să deprinde atât cu cunoașterea slovelor, la slovenire, și la cetanie, cât și la rânduiala Vecerniei, Utreniei și a sfintei Liturghii. Cu cheltuiala dum. Kiriu Boghici Costandin* ². * Peste trei ani această bucoavnă apare, sub același titlu, într-o altă tipografie din Brașov, și anume la Friedrich Herfurt ³. De aici încolo edițiile noi ale acestei bucoavne apar din ce în ce mai des la Brașov. Astfel [48 bis], ea apare în tipografia lui Schobeln, la 1816 ⁴, la

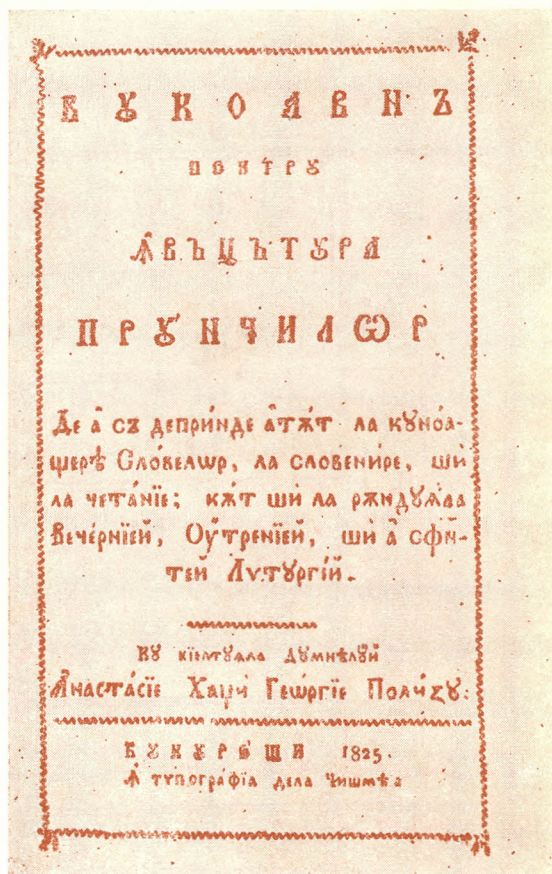
¹ Mss. Academiei Române nr. 1021.

² Cf. *Expoziția Asociațiunii*, 1905. *Catalogul librăriei și tipografiei W. Krafft*, p. 29. În *Bibliografia românească veche*, v. II, p. 455, titlul luat din I. Gross, *Kronstädter Drucke*, e redat incomplet. Un exemplar din această bucoavnă se află în posesia librăriei Krafft, Sibiu.

³ *Ibid.* În *Bibl. rom. veche*, această ediție nu e amintită. Un exemplar se afla în posesia librăriei Krafft și la Bruckenthal, Sibiu.

⁴ B i a n u - H o d o ș, *o.c.*, v. III, pag. 139.

* A se vedea pag. 258 din „Adaos” (O.P.).

Bucoavna religioasă de la Sibiu, retipărită la București, 1825

А	Б	В	Г	Д	Е
Ж	З	И	К		
Л	М	Н	О	П	Р
С	Т	У	Ф	Х	
Ц	Ч	Ш	Щ	Ъ	
Ы	Ь	Э	Ю	Я	
Ѧ	Ѧ	Ѧ	Ѧ	Ѧ	Ѧ
Ѧ		Ѧ		Ѧ	

Tablă de slove din Bucoavna de la București, 1825

1817¹, la 1822², și fără dată, înainte de 1826, în tipografia trecută acum pe numele lui Francisc de Schobeln. La 1826 ea apare într-o nouă ediție, tot acolo, prin Friedrich August Herfurt, iar la 1837 într-altă ediție³.

După 1837 bucoavna apare în tipografia lui I. Gött (cu chirilice Gätt); la 1837, 1843, 1844, 1847, 1849, 1851 și probabil și în alte ediții pe care nu le cunoaștem⁴.

Mulțimea edițiilor bucoavnei se explică, pe de o parte, prin trebuințele crescînde ale școlilor, care se înmulțeau din an în an, pe de alta, prin împrejurarea că ele se desfaceau și în Principatele Române, și anume mai ales prin librarul Iosif Romanov din București. De altfel, bucoavna aceasta a fost adoptată pe de-a-ntregul în ambele Principate Române [49]. Ea apare la 1825, fără nici o schimbare, la București, în „tipografia de la Cișmé, cu cheltuiala Dumnélui Anastasie Hagi Gheorghe Polizu”⁵ și, fără dată, în tipografia de la mănăstirea Neamțului⁶. La 1847 ea apare într-o ediție la București, în tipografia lui Iosif Copainig „cu cheltuiala D-lor Iosif Romanov și companie, Librieri rumânești din București”. Acest Romanov tipărește la 1856 o nouă ediție în tipografia proprie din București, cu singurele deosebiri că ea nu mai e cu litere chirilice, ci cu litere civile și că înlo-

¹ *Ibid.*, v. III, pag. 182.

² I. Gross, *Kronstädter Drucke*, pag. 84.

³ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, v. IV, pag. 217.

⁴ Absolut aceeași bucoavnă apare și la G. Closius în Sibiu, fără dată (Bibl. Acad. Rom. nr. 736). Apar și ediții de bucoavnă fără precesne grecești. Una fără dată, în posesia mea.

⁵ Singurele deosebiri sînt de ordin tehnic: are alte icoane, dă slovele mari așezate într-o tablă cu despărțituri, iar rîndurile de exerciții de citire încep cu litere tipărite cu roșu, ca în cărțile bisericesti și ca în bucoavnele rusești.

⁶ Cf. Xenopol-Erbiceanu, *Serba-rea de la Iași*, 1885, pag. 248.

cuieste unii termeni bisericești slavoni cu termeni grecești („chinonic“, în loc de „priceasnă“) sau românești („binecuvîntat“, în loc de „blagoslovit“; dar menține „norodul“).

XXI

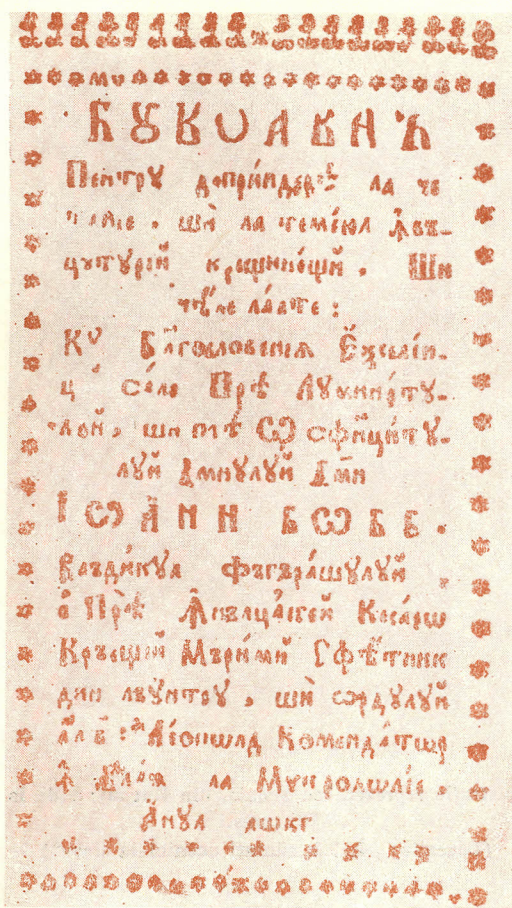
În acest timp de frământare la Blaj apare, după cît știm, o singură bucoavnă, la 1823. Ea e o nouă ediție, cu oarecare schimbări, a celei apărute tot acolo, la 1777. E posibil ca în acest interval de 46 de ani să mai fi apărut și alte ediții ale acestei bucoavne în Blaj, ele însă nu ni s-au păstrat, și nici amintirea lor nu se găsește nicăieri. Cea de la 1823 are titlul aproape identic cu cea de la 1777, și anume: *Bucoavnă Pentru deprinderé la cetanie, și la temeiuil învățaturii creștinești. Si céle lalte. Cu blagoslovenia Exselenții sale Pré Luminatului, și pré Osfințitului Dm̄nului Dm̄n, Ioann Bobb, Vlădicul¹ Făgărașului, a Pré Înălțatei Chesaro Crăeștii Mărimii Sfét-nic din lăuntru și ordului al v. Leopold Comendator în Blaj la Mytropolie anul 1823 (77 pag.).*

Pe verso întîlnim „Rugăciuné Sfințului Maxim înainté cetaniei“. Pag. 1: „Literéle céle Iliricești, cu carele trăesc Romaniî acuma, Literile Iliricești céle înduplecate și Numărul șése, Dithonghiî Iliricești cei proprii, Dithonghiî Iliricești cei ne proprii. Pag. 2: „Slovele Glavișnoare“ (literéle mari), „Slovele mai mici“, „Slovele glavicîne“ (vocalele), Dithonghiî și (pag. 4) „neglasnice“ (consonante). Și aici „Cadesă a ști că δ , ξ , ν , ϕ , ψ pentru numele și cuvintele grecești léu primit slovéniî“. Tot pe pag. 4, încep exercițiile de slovnire, ca la 1777. La pag. 10 începe partea de lectură: În numele Tatălui, Pentru rugăciunile, Împărate ce-

Ilustrație reprezentînd școala, din Bucoavna de la București
(Legenda: „Îndoit căutați ucenici la slove“)

¹ Cf. titlul bucoavnei de la 1777, la pag. 51.

Bucoavna de la Blaj, 1823

resc, Prea Sf. Troiță, Tatăl nostru, Născătoare de Dumnezeu, Simbolul credinței, în formă ortodoxă, fără *filioque* (se zice numai: „carele din tatăl iasă“) și cu credința „întruuna sfântă săbornicescă și Apostolică Biserică“ (nu „catolică“); Cele zece porunc; Cinci porunci ale sfintei Beserici;

„Trei sfaturi ale Domnului Hs; Șapte taine ale sfintei Beserici; Trei fapte bune ale Bogosloviei; Patru fapte bune; Șapte daruri ale Duhului sfânt; Doasprezece Roduri ale Duhului sfânt; Opt fericiri, Șapte lucruri ale milosteniei, carele să apropie de suflet, Trei felii de păcate; Șapte faceri de bine; Șasă păcate împotriva Dhului sfânt; Patru păcate care strigă răsplătire de la Dumnezeu; Cinci simțiri ale trupului; Trei vrășmași ai omului; Patru care-s de lipsă a să ști și a să crede, fără care nimené nici decumú nu să va spăsi; Cele de lipsă a le ști din singură poruncă sânt cinci; Patru lucruri care se cuvine a le face dimineața; Patru lucruri care să cuvine a le face când mergi să te culci; Faptele bogosloviei care fiește care creștin iaste datoriu a le zice; Cinci care-s de lipsă spre plinire ispovedaniei, Învățatură pentru ispovedanie, Învățatură pentru ispovedanie și sfânta Cuminecătură“.

După aceasta urmează: „Învățatură pentru tainele Besericii de obște“, prin câteva întrebări și răspunsuri, la început, după care urmează expunerea ființei și administrării diferitelor taine (importantă e taina „sfintei Evharistii“, la care materia e: „Pâné de grâu cu apă firăscă făcută la noi dospită; iaste și vin de viță stors, cu puținică apă amestecat“. Deci nu după forma catolică adoptată prin Unire, ci după cea greco-orientală!).

Taina pocăinței se numește: Taina pocăianii¹. Urmează „Învățătura creștinăscă“ (în forma catihetică), despre lume, Dumnezeu, diavol, om, Isus Hristos, biserică, apostoli, preoți. Apoi: ca încheiere, Rugăciunile dimi-

¹ De altfel, tot așa și în cartea lui S. Clain, „Taina pocăianiei“, Blaj 1801.

neții și „Sfârșit și lui Dumnezeu laudă“. (Numerele nu sunt! E încă tot bucoavna pur religioasă.)

Bucoavna aceasta e întreagă numai cu litere chirilice.

La trei ani după aceasta, apare la Sibiu, însă pentru trebuința școlilor unite, o carte în patru limbi, pe care o putem socoti drept bucoavnă, și care era intitulată: *Orthoepia latina, latino-valachica, Hungarica, Germanica, et serbo-valachica. Iusta gustum hodiernae Paedagogiae in novum ordinem composita a Maniu Montan Nicolao, absoluto theologo viennensi et in Primaria regia normali Schola Balásfalvensi primae Classis Magister. Cibinii. Typis Martini de Hochmeister, Caes. reg. priv. Typograph et Bibliop. 1826 (118 pag.).*

Pe verso clauza de aprobare: „Potest imprimi, Claudiopoli, die 10 Octobris 1825. Ioannes Szabo, Revisor“.

Partea primă a cărții e bucoavnă latinească cu exerciții de slovenire, apoi cu Oratio dominica, Salutatio angelica, Symbolum SS. Apostolorum, Decem Praecepta Dei, Quinque praecepta Ecclesiae, Septem Sacramenta și Modus ministrandi et Respondendi Sacerdoti. Apoi exerciții de scris cu piese: Gallina et pulli (cu „Doctrina“), Vulpes et larva și Cicada et formica.

Partea a II-a: Bucoavnă românească cu litere: Tatăl nostru etc. ca la partea latinească, afară de slujbă, dar în schimb cu rugăciunea de dimineață și de seară. La partea de scris: Găina și puii (cu învățătură), Vulpea și larva, Greierușul și furnica.

Partea a treia e ungrească și e la fel întocmită ca și cea românească. Partea de scris dă însă piesele: Egészségtelen a mi sok. A felsőségnek hasznáról. A pásztor ember (din Bucoavna de la Sibiu 1783, respectiv din ediția anterioară germano-maghiară a ei!).

Partea a patra e nemțească: După cele 7 sacramente: Das fromme Kind și Gebet eines Weisen. Partea scrisă: Allzuviel ist ungesund. Vom Nutzen der Obrigkeit. Der Hirt (din același izvor).

Partea a cincea e românească, cu chirilice: „Orthographia serbo-valachica“. Aceleași exerciții la început, cu deosebirea că rugăciunile au o parte introductivă cu „Mărire ție“! apoi, în loc de rugăciunea de dimineață și de seară, o istorioară morală: Pruncul iubitor de știință (de fapt „Pruncul de lucruri cercătoriu“ din Alfavitul de la Blaj, 1783).

Interesantă e partea care ar trebui să cuprindă scrisul („Manuscriptum serbo-valachicum“). Aici se dau numai slovele mici și mari, dar nu după azbuchi, ci după ușurința la scris, ca și în cele trei capitole precedente. Încolo sînt: o povestire despre școală, care pare originală (fără titlu) și o a doua cu titlul: „Un păcurariu“, care se găsește și în capitolul nemțesc și în cel unghuresc. În încheiere un „Vocabularium Latinum, Valachicum, Hungaricum et Germanicum“ (pp. 99—118).

Această carte se-a întrebuințat, desigur, în școlile Blajului ca bucoavnă. Ea a înlocuit în aceste școli bucoavna quadrilingvă a lui G. Șincai. În școlile de la sate se întrebuința și mai departe bucoavna religioasă de la 1823, care era și în forma ei exterioară aproape la fel cu cea de la 1699.

Cum se explică acest număr mic de bucoavne apărute pentru școlile române greco-catolice? Căci, în adevăr, cîtă vreme pentru școlile ortodoxe avem în răstimpul de la 1770—1870 nu mai puțin de 36 de bucoavne cunoscute, pentru cele unite n-avem decît 6, cu cea de la Cluj (1744) cu tot. Chiar admitînd că unele ediții ale bucoavnelor pentru ortodocși s-au între-

buințat și în școlile unite — ceea ce e mai mult decât probabil — totuși disproporția între aceste bucoavne e surprinzător de mare.

Explicația o găsim, cred, în interesul cel mare pe care l-au manifestat aprcape totdeauna greco-catolicii pentru învățământul superior, de dragul căruia le rămânea mai puțin interes pentru învățământul primar. Așa a fost aceasta în trecut și așa este și astăzi. Deși mai favorizați de împrejurări decât ortodocșii, uniții n-au putut ține niciodată concurență cu ei pe terenul învățământului primar. Încă la 1813, scria Petru Maior în *Istoria bisericească*: „Iară cu școalele cele de pe sate până acum întrec neuniții pre cei uniți în Ardeal“¹. Acest dezechilibru, constatat înainte de aceasta cu mai bine de un veac, s-a menținut pînă în ziua de astăzi. *

XXII

Și tipografia crăieștii universității din Buda am văzut că și-a început activitatea cu tipărirea unei bucoavne, în două limbi, la 1797. La 1808, această bucoavnă apare numai cu text românesc, iar mai tîrziu îi urmează mai multe ediții, care prezintă și oarecare schimbări (1829, 1832, 1835, 1852 și probabil și altele, care nu ne sînt cunoscute). Toate aceste ediții apăreau în prima linie pentru școlile din Banat și din părțile ungurești. O bucoavnă deosebită de acestea apare însă în tipografia din Buda la 1826, dînd ca autor pe Gheorghe Lazăr. Ea nu se mai numește bucoavnă, ci: *Povățuitorul tinerimei către adevărata și dreapta cetire. Într-acest chip acum întîia oară lucrat de Gheorghe Lazăr, Fostul Profesor al înaltelor școale Românești din București și acum întîiaș dată tipărit cu toată cheltuiala prea cinstitului, prea vrednicului și de mărit neam născutului D. D. Grigorie de Bălenu, marelui Dvornic al Principatului Valachiei* (Buda, 1826, 112 pag.).

Vom da mai întii descrierea *Povățuitorului*, cu toate că avem o descriere a lui — ce e drept destul de superficială —, de A. Vizanti² [50].

Primele 19 pagini fără paginație. Pe pag. 3 e dedicația către Grigorie de Băleanu, marele vornic al Principatului Valahiei, care a plătit cheltuiala tiparului. Pp. 5—12 cuprind un fel de prefață a editorului Zaharia Carcalechi [51] în care se plînge că nu-i merge bine negoțul cu cărțile, deși a băgat în el „mai bine de o sută de mii de fiorini“, din cauză că în Principatele Române „Românii mai bucurosi cumpără cărți grecești, decât românești“. Urmează un potop de laude la adresa lui Băleanu, pentru ca, în schimb, despre Gheorghe Lazăr și despre *Povățuitorul* lui să spună numai aceste cuvinte:

„Am făcut Domniei Tale arătare că răposatul Lazăr, fostul Dascăl Românesc în București, au lăsat două Manuscripturi a se tipări pentru folosul tinerimei Românești; și Domnia Ta, cu tôte că te afli înstreinat de Patrie și cu mare cheltuială cuprins, îndată mi-ai poruncit a să da sub împărătesca Țenzură, și cu tótă cheltuiala Domniei Tale să se tipărescă, și în dar să se împartă la fiii(i) Patriei și la școlile Românești“.

¹ Cf. T. Cipariu, *Acte și fragmente*, pag. 158.

² *Abecedarul lui Gheorghe Lazăr*. Notiță bibliografică de A. Vizanti, profesor la Universitatea din Iași. Extras din *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, fasc. II, vol. I, București, 1883.

*Despre bucoavnele tipărite la Blaj, la 1838 și 1853, a se vedea pp. 254—255 din „Adaos“ (O.P.).